

Остапова Л.В.

викладач,

Університет Короля Данила (м. Івано-Франківськ)

**АНТИТЕЗА ТОПОСІВ «МІСТО-ХУТІР»
В ТВОРЧОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША**

Наскрізною темою в українській літературі ХІХ–ХХ століття була тема землі. Н. Шумило підкреслює, що «у характеристиці українців великого значення надається складовій духовного обличчя нації, як надзвичайно тісний зв'язок із землею, на якій народ живе й працює

споконвіку, а також, можна сказати інтимному ставленні до природи» [10, с. 40]. Інтимний зв'язок між територією (природним середовищем) й нацією простежується на всіх етапах етногенезу українського народу. Традиція цього зв'язку, змодельована в свідомості українців у топосах «рідний край», «рідна земля», «рідний дім», «рідне село», «рідний хутір», ніколи не втрачали актуальності й значущості. Саме українське село й хутір, відомі своєю мальовничістю, органічним розташуванням у ландшафті, особливою психолого-емоційною атмосферою, були тим природним середовищем, у якому формувалась українська нація, її менталітет, світоглядні начала. Слід зазначити, що в науковий обіг увів поняття «топос» давньогрецький філософ Аристотель. Він визначав його як «місце», мисленнєве утворення, схему, організовану за законами логіки, що підходить для розгляду конкретних тем. Топос – це місце, яке можна номінувати як просторове явище природного світу (хутір, село, дорога, шлях, степ, поле, сад та ін.), що зумовлює етнопсихологічний портрет етносу. Тобто топос Аристотеля можемо назвати «ментальним топосом». Цей терміс є синонімом-еквівалентом українського поняття «місцерозвиток» (Ю. Барабаш, П. Савицький), що за своєю внутрішньою структурою близький до «часопростору» М. Бахтіна [1, с. 138].

Топос хутора є наскрізною темою для української літератури, починаючи з творчості Г. Сковороди, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, Т. Шевченка, Марка Вовчка, У. Самчука, С. Васильченка, Г. Тютюнника, О. Довженка та багатьох інших митців слова. На думку Пантелеймона Куліша, українська нація за своєю суттю є селянською, але не в класовому, а духовному розумінні. Крім того, основними рисами українського етносу є почуттєвість і глибока релігійність. Символом духовного життя українського народу, на переконання вищезгаданих письменників, є хутір, село, де живуть люди «чисті серцем і душею» [3, с. 210]. Важко знайти в українській прозі та поезії художній текст, у якому б не була активізована через певні коди і деталі історіософська ідея України, а з нею й хутора.

Закономірно, що тема села й хутора як наскрізна і постійна вкоренилася в національній літературі українського народу. Але в різні періоди свого розвитку мала відмінні стильові інтерпретації.

Вона опрацьовувалась письменниками по-новому на грані століть. Різні фактори впливали на її оновлення. Це, в першу чергу, важливі соціальні та політичні процеси в країні.

В українській етнічній свідомості ще з часів Київської Русі закріпилася антитеза «місто – степ», яка з часом у процесі відвоювання у природи нового простору для проживання змінилася іншою «місто – хутір». В ідеології Кирило-Мефодіївського братства, зокрема в «хуторянській філософії» П. Куліша, ця антитеза пояснювалася опозиційними парами: «розум – серце», «сучасне – минуле», «тлінне – вічне».

«Хутірська філософія» П. Куліша зараз заслуговує докладнішої уваги, аніж це мало місце в минулому, коли «хуторянство» трактувалося як націоналізм, а останній мало ким розглядався як програма формування народу в повноцінну модерну націю. П. Куліш у своїх поглядах спирався і на ідеї європейських класиків (Б. Спінози, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля), і на ідеї вітчизняних письменників, наприклад Г. Квітка-Основ'яненка. З літературних досягнень Г. Квітки-Основ'яненка П. Куліш вирізняє насамперед те, що він нас «увів у мужицьку хату», що в його творах постає образ глибокого морального хуторянина, «він посадив українського селянина в дьогтяних чоботях поруч із Богом». Сам П. Куліш, який часто користувався псевдонімом «Панько Хуторний», у своїй творчості відображає хутір як ідилію на протигагу «суєті-суєтствій» міщанського життя, примарності політичних діянь [6, с. 185].

Хутірську філософію та філософію природи П. Куліша, в якій обстоювалася потреба розвитку української культури та літератури на націоцентричній основі, співмірній європейським масштабам світосприймання, але без втрати ментальної ідентичності, слід відрізнити від літературного хуторянства. Літературне хуторянство – примітивне, провінційне розуміння завдань та специфіки літератури, відсторонення її від магістральних ліній світового письменства, втілення хворобливої меншовартості українства. Для нього властиве зловживання літературними штампами, версифікаторство, епігонство, протистояння оновлюваним віанням у мистецтві.

У П. Куліша «хутірська філософія» підкреслює самотність українського духу, хутірський спосіб життя – показник вищої

моральності української нації. Цією філософією П. Куліш прагнув об'єднати українське громадянство навколо ідеї національно-культурного відродження.

П. Куліш протиставляв місту хутір, неоаграрну філософію – філософії урбаністичній. «Оставайтесь собі при своїй городській філософії, – писав він, – а нам дозвольте нову селянську філософію проповідувати, взявши її прямисінько з тої книжки, котру сотнями років великі города затуманюють, та й досі не затуманили» [5, с. 254–255]. Місто П. Куліш ставить в опозицію селу, хутору, передовсім з морально-етичного ракурсу.

Прихильник ідеї Ж.-Ж. Руссо про гармонію людини з природою, П. Куліш мріяв про повернення природно-патріархального побуту. Д. Наливайко вбачає у «хутірській філософії» відображення об'єктивного стану речей: «Інтелігенція України втратила національну самобутність, і її належало витіснити хутірською культурою. Мислення Пантелеймона Куліша поліфонічне, спрямоване на внутрішній світ людини, на її серце, яке розкривається у народному слові. Тому-то Пантелеймон Куліш так наполегливо захищає «мову серця». Любов до рідного слова зливається у нього з любов'ю до рідної землі, старого хутірського побуту, де тільки й можна почувати себе людиною. В єдності людини з природою виявляється антеїзм світогляду Пантелеймона Куліша» [3, с. 98].

М. Жулинський відзначає, що сільське життя, хутір були для П. Куліша ідеалом гармонійного життя серед природи, духовним оазисом національної самобутності [2, с. 11]. Свої погляди П. Куліш викладає в публіцистичному циклі «Листи з хутора»: «Коли б мали волю сі добродії, то вже б давно наші хутори посписували, розцінили всякий ступінь землі, позаводили б на всякий хутір по трактиру з катеринкою [7, с. 244]. Чітко формується думка письменника про аморальність життя у місті, тому воно не може мати майбутнього, а насадження міського укладу, який в уявленні П. Куліша асоціюється з трактиром, із катеринкою, може призвести до загибелі хутора як уособлення українського національного начала.

За П. Кулішем, хутір – це одночасно і мірило часу, і простору. Це своєрідний стан душі – єдність з природою. Адже у місті потрібно боротися за кожний клаптик території, «де люди відстоюють один в

одного кожен крок і на кількох квадратних метрах будують тисячі своїх ідей, відцуравшись від простої природи» [4, с. 344]. У місті людина – «раб метушні», а на хуторі «відчуваєш лише, що життя, тобто просте відчуття існування, найдорогоцінніший дар провидіння, джерело усіх радостей, всіх поетичних порухів серця. Це усвідомлюєш постійно, під впливом живильного руху степового повітря і повного свавілля своїх дій» [4, с. 344].

Місто чуже українцям, по-перше, своїм універсальним, уніфікованим, штучним ландшафтом. У В. Підмогильного місто «широко лежить, як величезний краб» [9, с. 210], в У. Самчука інакшість міста від хутора, його незвичність, дивовижність, екзотичність, химерність передбачається в образі поліпа, витягнутого з dna великого моря. По-друге, місто було ворожим українцю своїм інонаціональним елементом. Історично так склалося, що воно не було осередком розвитку української національної культури. Місто насторожувало нівелюванням національної моралі, мови, побуту.

Отже, місто у доробку письменників української літератури постає як руйнівник одвічних традицій, деформатор людської сутності, нищівник душі народу. На протигагу йому, село та хутір – це позитивний світ, джерело чистої «земної» енергії, моральне благо. Хутір являє собою універсальну картину світу, де впродовж тривалого часу зберігалися найважливіші ознаки українського етносу, його традиції, звичаї, мораль. Повноцінне життя хутора й села – це запорука існування не тільки окремо взятої родини, а й цілої української нації.

Список використаних джерел:

1. Барабаш Ю. «Місцез розвиток», або чи знаєте ви українську ніч?: Національний ландшафт як ментальний чинник // Філософська і соціальна думка. – 1994. – № 7-8. – С. 135–145.
2. Жулинський М. У праці каторжній, в трагічній самоті / М. Жулинський // Куліш П. О. Твори : в 2 т. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5–30.
3. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. – Київ: Основи, 1993. – 123 с.
4. Куліш П. Повне зібрання творів. Серія «Листи». – Т. 2: 1850–1856 [упоряд., комент. О. Федорук]. – К.: Критика, 2009. – 672 с.
5. Куліш П. Твори: в 2 т. – К., 1989. – Т. 2. – 620 с.

6. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / пер. з рос. О. Шокала // Куліш П. Моє життя. – К.: Український світ, 2005. – С. 139–381.

7. Листи з хутора // Зазивний лист до української інтелігенції. Листи з хутора. – Київ : Українська прес-група, 2012. – 56 с.

8. Нахлік Є. Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша / НАН України. Львівське відділення Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. – Київ : Український письменник, 2007. – Т. 2. – 462 с.

9. Підмогильний В. Місто: роман / Валер'ян Підмогильний. – Харків: Фоліо, 2014. – 238 с.

10. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця XIX – початку XX століття. – К.: «Задруга», 2003. – 354 с.